

Makale Bilgisi / Article Information	
Bayram DEMİR Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi/Fen- Edebiyat Fakültesi/Sosyoloji Bölümü, Batman/Türkiye Batman University/Faculty of Arts and Sciences/Department of Sociology Batman/Turkiye eposta: bayramdemir2005@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-2547-2664 RorID: https://ror.org/051tsqh55	Hamza ATEŞ Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Siyasal Bilgiler Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İstanbul/Türkiye Istanbul Medeniyet University/Faculty of Political Sciences/Political Science and Public Administration, Istanbul/ Türkiye eposta: hamza.ates@medeniyet.edu.tr https://orcid.org/0000-0003-0975-0062 https://ror.org/05j1qpr59
Atıf/Citation: Demir, Bayram-Ateş, Hamza. 2023. Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri. <i>Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi</i> , 11(34), 242-259. https://doi.org/10.33692/avrasyad.1196521	
Makale Türü /Article Types: Araştırma Makalesi/Dissertation Summary	
Geliş Tarihi /Received:	30.10.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	19.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

COVID-19 PANDEMİSİNİN BİREYSEL VE SOSYAL ETKİLERİ

242

ÖZ

İçinde bulunduğumuz çağın belirleyici özelliklerinden birisi de küresel ölçekte salgınların yaygınlık kazanmasıdır. 21. yüzyılda SARS, MERS, H1N1 gibi salgın hastalıkların etkisi pek çok alanda hissedilmiştir. Son olarak küreselleşmenin de etkisiyle 2019 yılında dünyanın gündemine giren ve hâlihazırda gündemi meşgul etmeye devam eden Covid-19 pandemisi, kamuoyunda İspanyol Gribi olarak adlandırılan salgın hastalıktan sonra en çok ölüme neden olan küresel bir salgındır. Covid-19 pandemisi sağlık sistemleri başta olmak üzere sosyal, yönetsel, siyasi ve ekonomik alanda önemli sonuçlara yol açmıştır. Bu sonuçların orta ve uzun vadede etkili olmaya devam etmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda pandeminin bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeyde hemen hemen her alanda etkilerini ortaya koymaya yönelik oldukça geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalar, geçmiş salgınlarda ortaya çıkan örüntülerin benzer şekilde bu salgında da görüldüğünü ortaya koymaktadır. Ülkelerin organizasyonel düzeyde ve tedarik zincirleri açısından da hazırlıklı olmamasının ortaya çıkardığı kaygı üretici haller sadece bireyleri değil tüm toplumları etkilemiştir. Tüm hayatı etkileyen olay ve olguların bir değişim yaratması kaçınılmaz olmaktadır. Değişimin yönünü tahmin etmek ise, hangi boyutta ne tür değişimlerin görünür hale geldiğini tespit etmekle başlamaktadır. Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin bireysel ve sosyal etkileri kişilerarası ilişkiler, aile hayatı, stres ve kaygı düzeyi ve teknoloji kullanımı boyutlarında ele alınmıştır. Söz konusu etkileri ortaya koymaya çalışırken geçmiş pandemilerden elde edilen tecrübelerin yanı sıra, Covid-19 pandemisi ile ilgili güncel literatürden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, Bireysel Etki, Sosyal Etki, İnfodemi.

Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

INDIVIDUAL AND SOCIAL INFLUENCES OF THE COVID-19 PANDEMIC

ABSTRACT

One of the defining characteristics of the contemporary era is the prevalence of epidemics on a global scale. Throughout the 21st century, the impact of epidemic diseases, such as SARS, MERS, and H1N1, has been felt across various domains. However, with the effect of globalization, the COVID-19 pandemic, which emerged in 2019 and continues to occupy the global agenda, has become a worldwide epidemic that has caused the most fatalities after the Spanish Flu pandemic. The COVID-19 pandemic has resulted in significant consequences in social, political, administrative, and economic fields, particularly in healthcare systems, and these results are expected to continue to have long-term effects. Accordingly, a vast literature has emerged to investigate the impact of the pandemic in almost every sphere, including individual, societal, and institutional levels. Research reveals that patterns observed in previous epidemics are similarly apparent in this current epidemic. The unpreparedness of countries at the organizational and supply chain levels has led to anxiety-producing situations that have affected individuals and societies. It is inevitable that events and phenomena affecting all aspects of life create change. Predicting the direction of this change necessitates identifying the visible changes in each dimension. This study aims to explore the individual and social effects of the COVID-19 pandemic in the dimensions of interpersonal relationships, family life, stress and anxiety levels, technology use, and social life. To reveal these effects, this study utilizes the current literature on the COVID-19 pandemic and the experiences gained from previous pandemics.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Individual Influence, Social Influence, Infodemic

Giriş

Salgın hastalıklar sadece tıp biliminin ilgi alanına girmemekte, sosyoloji, psikoloji, iletişim, ekonomi, politika başta olmak üzere sosyal bilimlerin de çalışma alanını oluşturmaktadır. Bu çerçevede sosyal bilimler perspektifinde salgın hastalıklar karşısında alınacak önlemler önem arz etmektedir. Benzer şekilde, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Covid-19 pandemi olarak ilan edilmiş olup neredeyse bütün ülkeleri ciddi biçimde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Hâlihazırda devam eden salgının seyrinin belirsizliği nedeniyle, ülkelere göre farklı ve kalıcı değişimlere neden olacağı tahmin edilmektedir. Şimdiye kadar dünyada Covid-19 tanısı almış insan sayısı 600 milyon kişiyi geçmiş olup her gün bu sayıya yüzbinlerce kişi eklenmektedir. Ayrıca salgın nedeniyle hayatın kaybeden kişi sayısı da 6 milyon kişiyi aşmıştır (WHO, 2022). Bu ölçüde bir etkiye sahip pandeminin zaman içerisinde gerek bilim alanında ve gerekse toplumlarda ekonomik, sosyolojik, psikolojik vb. etkilere sebep olacağı öngörülmektedir.

Covid-19 ilk çıkış döneminde dünya tedarik zincirinde çok önemli kırılmalara yol açmıştır (Veselovská, 2020:490; Chowdhury, vd. 2021:2; Üstündağ ve Ungan, 2021:116-117; Çatuk ve Aydın, 2021:429;). Salgının ortaya çıktığı yer olması nedeniyle Çin Halk Cumhuriyetinden ithalat yapan ülkeler çok büyük ölçüde etkilendi (Toygar ve Nart, 2021:68; Meier ve Pinto, 2022). Ülkelerin, bireyler tarafından sağlık durumunu korumak amacıyla

kullanılan temel kişisel koruyucu ekipman temininde güçlük yaşadıkları müşahade edilmiştir. İlaç ve solunum cihazlarında, koruyucu ekipman olarak maske gerekli malzeme ihtiyacının giderilmesi güçleşmiştir. Buna yol açan sebepler ise, sağlık kuruluşlarının maliyetler nedeniyle ölçekli stoklarla çalışmaması, sektörün üretimini talebe göre gerçekleştirilmesi ve artan talep nedeniyle üretimin talebi karşılayamaması olmuştur (Patrinley, vd., 2020; Senir, 2021). Ayrıca, ilaçların taşınmasında önceliklendirme uygulamasının da ilaçtaki tedarik zincirinin aksamasında rol sahibi olduğu ifade edilebilir (Taşkın, 2020:14). Daha ötesi, salgının bulaş şekli ve yayılımı gıda tedarik zincirinde de güvenlik endişelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Rizou, vd. 2020). Ayrıca, kısıtlamaların yol açtığı üretim sorunları, gıda taşımacılığındaki sınırlamalar talep ve tedarik sürecine de etkide bulundu (Mahajan ve Tomar, 2020:50; Barman, Das, ve De, 2021) Böylelikle üreticiden tüketiciye bir seyir izleyen tedarik zincirinde yaşanan şok geçene kadar önemli sorunlar üretmiştir. Hiç kuşkusuz bu tür durumlar toplumlar ve üyelerince endişeyle izlenmiştir. Bütün salgınlar toplumlarda çeşitli izler bırakmaktadır. Geçmişte yaşanan durumlar bir sonraki olumsuz hallerde kısmen tecrübe olarak hayat bulmuştur. Covid-19 pandemisi de sadece içinde bulunulan durum üzerinden değerlendirilecek denli basit değildir. Bu nedenle, Covid-19 pandemisinin bireyler üzerindeki sosyal, beşeri ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi, ortaya çıkan ve çıkması beklenen sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Salgınlar sosyal hayatı önemli ölçüde etkilemekte ve değişimlere yol açmaktadır. Değişimin düzeyi meydana gelen etkilerden bağımsız ele alınamayacağı gibi bireysel düzeyden, küresel düzeye kadar geniş bir ölçekte yaşanabilir. Dolayısıyla, farklı düzeylerde ana faktörün etkilerini değerlendirmek ayrıca bir öneme sahiptir. Dünyayı saran Covid-19 pandemisi sosyal değişmeye etkide bulunan bir doğal faktör olarak değerlendirilebilir.

Salgın hastalıklar ve Covid-19 pandemisiyle ilgili literatür incelendiğinde, söz konusu hastalıkların birey ve toplum üzerindeki etkilerini aşağıdaki başlıklar altında ele almak mümkündür:

- Bireysel etkileri,
- Aile hayatına etkileri,
- Stres / kaygı düzeyine etkileri,
- Teknoloji kullanımına etkileri.
- Toplumsal hayata etkileri.

Çalışmada bu başlıklar esas alınarak geçmiş salgınların ortaya çıkarttığı durumlar ve Covid-19 pandemisinin alan yazınının belirli temaları ve alanda gözlenen durumlar esas alınarak sonuçları irdelenmeye çalışılacaktır.

1. Bireysel Etkileri

21. yüzyılda karşılaşılan pandemiler sağlık ve korunma davranışları arasında ilişkileri de gündeme taşımıştır. Davranışsal değişikliklerin salgının dinamiklerini değiştirmede önemli bir potansiyele sahip olduğu ifade edilmiştir (Fenichel vd. 2013:1). Literatür bulguları SARS (severe acute respiratory syndrome) virüsü gibi solunum sistemi hastalıklarının bulaşmasına karşı bir önlem olarak el yıkama gibi hijyenle ilgili belirli davranışların etkili olduğuna dair bilimsel kanıtlar sunmuştur (Fung ve Cairncross 2006; 1749 ve 1755). Bununla birlikte, yanlış kavramlar ve endişeler, halkın salgınların patlak vermesi sırasında önlemlere uymasını güçleştirmiştir. Bu durumu etkileyen psikososyal faktörler ise bilgi, risk algısı, endişe, çeşitli davranışsal tepkilerin ve medyadaki bilgi akışına maruz kalmanın algılanan etkinliği olarak öne çıkmaktadır.

Brewer ve diğerlerinin yaptığı çalışmada vardıkları sonuç, özellikle konu ile ilgili "risk algısının" davranışları etkilemede bir faktör olduğudur (2007:143). Raude ve Setbon'un çalışmasında nüfusun büyük bir çoğunluğunun sosyal ve fiziksel mesafe gibi önlemlerin salgından korunmada etkili olduğu kanaatine sahip olduklarını ifade etmektedirler (2009:342). Glass ve diğerlerinin yaptığı çalışmada grip salgını pandemisinde enfekte temasların büyük çoğunluğunun çocuk ve gençlerden aile içine ve daha sonra ise komşulara ve okullardaki temastan geçtiği bulgusuna ulaşmışlardır (2006:1674).

Aşılama, yüz maskesi takma, fiziksel sosyal mesafe davranışı ve ellerin temastan önce ve sonra sık sık yıkanması gibi davranışlar hastalıktan korunmada bulaş riskini azaltabileceği bilinmektedir. Bununla birlikte, sosyal sermayenin yani gündelik ve sosyal ilişkilerimizi yürütme konusunun genel popülasyonda sağlığı koruyucu davranışların sosyal ilişkileri nasıl etkileyebileceği hakkında çok az şey bilinmektedir. Chuang ve diğerlerince ise, komşuluk ilişkilerinin düzeyi davranışlardan etkilenme açısından bireylerin salgından korunma davranışlarına etkide bulunduğu ifade edilmektedir (2015:1).

Liao ve diğerlerinin H1N1 pandemisi döneminde yaptıkları çalışmada insanların hastalığa ilişkin risk algısının davranışlarını etkilediği ve düşük risk algısı durumunda insanların gerek ekonomik faaliyetler ve gerekse de sosyal faaliyetlerini azaltmaya gerek görmediği bulgusu elde edilmiştir (2010:7). El yıkama yeterli bir koruyucu önlem olarak görülmüştür. Önlemlere uyma konusunda yaşa göre bir fark bulunmazken, cinsiyete göre fark bulunmuş olup kadınların önlemlere daha çok uyduğu tespit edilmiştir. Ibuka ve diğerlerinin yaptığı çalışmada da yaş faktörü ve önlemlere uymada korelasyon olmadığı ifade edilmiştir (2010:5). Benzer sonuçlar Rubin ve diğerlerinin Domuz Gribi sürecinde yaptığı çalışmada da saptanmış olup, kadınların korunma önlemlerine daha çok uyduğu saptanmıştır. Ayrıca çalışmaya katılanların sadece %5'nin salgın nedeniyle insanlardan ve sosyal ortamlardan uzak durdukları bulgusuna ulaşılmıştır. Salgından korunma uyarılarında daha çok bilgilendirmenin başlı başına etkili olmadığına vurgu yapılmış olup verilen bilgileri

anlamanın önemi belirtilmiştir (2009: 4-8). DSÖ insanların kendini daha yalnız ve izole hissetmesine yol açtığı için “sosyal mesafe” kuralının ismini “fiziksel mesafe olarak değiştirmiştir (Sood, 2020:24). Pandeminin gerektirdiği sosyal ve fiziksel mesafe önlemleri yanı sıra bazı kimseler için izolasyon önerilmektedir. Uzun süreli sosyal izolasyon ise yalnızlığa ve duygusal kopmaya neden olabilmektedir (Gostin, 2006:1702). Covid-19 pandemisi üzerine araştırmalar, sosyal mesafenin bireylerin ruh sağlığı ve savunmasız nüfuslar üzerindeki etkilerinin yıkıcı olabileceğini ortaya koymaktadır (Christensen vd. 2020:14). Kısacası, Covid-19 pandemisinin bireyler için fiziksel, psikolojik ve sosyal etkileri bulunmaktadır ve karantinaya alınan bireylerin psiko-sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasına ihtiyaç vardır. Bu süreçte merkezi yönetimlerin, pandemiye yönetmenin yanı sıra psiko-sosyal senaryoları yönetme mekanizmalarını da belirlemesi beklenmelidir (Keshky vd. 2021:12). Bununla birlikte Covid-19 nedeniyle hayatını kaybeden milyonlarca kişinin yakınlarının ölüm sonrası halleri de ayrıca dikkat çeken bir durumdur.

Bireylerin salgın döneminde yaşadıkları bir diğer önemli sorun alanı olarak hiç kuşkusuz gerek aile ve gerekse çevrelerinde hastalıktan kaynaklanan ölümler sonrasında içine girdikleri duygu durum olmaktadır. Örneğin, ölüm olayı ölen kişinin yakınları için travma sonrası stres bozukluğu da oluşturabilmektedir (Carson, vd., 2021). Ayrıca, yakın çevreden sevilen birinin ölümü, bireylerde psiko-fizyolojik bir yas ve yas sürecini tetikleyebilmektedir, çünkü yas süreci yoğun bir keder olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu dönemdeki öfke, sıkıntı, suçluluk duyguları da normal olarak değerlendirilmektedir (Diolaiuti, vd., 2021). Ayrıca gözlendiği ve alan yazınında belirtildiği üzere, cenaze merasimlerine katılımların sayısal olarak kısıtlanması bireylerin acısını paylaşması sürecinde sosyal destekten mahrumiyetine yol açmıştır (Savaş, 2020; Hanna, vd., 2021; Burrel ve Selman, 2022). Ayrıca ölüm sonrası ritüellerin yerine getirilemeyişi de bireylerde ölümü kabullenememe, inkar ve diğer yas dönemi sorunlarına yol açabilmektedir (Mortazavi, vd., 2021; Hernandez-Fernández ve Meneses-Falcón, 2022). Bireylerin aile üyeleri veya yakınlarından birini kayıp sürecine varmadan, ölüm öncesi temastan mahrum olmaları acılarını artırmakta ve ölüm sonrası ritüelleri yerine getirme imkânı bulabilmeleri ise ölüm sonrası yaşanan psikolojik sorunlarla baş etmelerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Selman, vd., 2021)

Pandemi süresince birçok etkiye kaldığı aşikâr olan bireyler sosyal hayata karışma ihtiyaçları çerçevesinde yeniden sosyal hayata dâhil olmaya çalışacaklardır. Bunun yanında pandemi hayatının verdiği tecrübeler davranışları kontrol etmeye devam edebilecektir.

2. Aile Hayatına Etkileri

Küresel ölçekte pandemiler sosyal hayatı tümüyle etkilemektedir. Toplumun en önemli ögesi olan aile kurumu bu durumdan etkilenmektedir. Ailenin üyelerinin kaybı da bu türden etkilerden biridir. Bugüne değin salgınlarda sosyal ve fiziksel mesafe kuralı uygulanagelmıştır. İzolasyon gerektiren durumlar aileleri etkilemiştir. Bu çerçevede, Covid-

Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

19 pandemisinin izolasyon, sosyal mesafe kuralları ve kapanmalar gibi uygulamaları aile üyelerinin, kaygı, stres düzeylerine etkide bulunmuştur. Salgın hastalık dönemlerinde işsizlik ve dolayısıyla gelirin azalması türünden etmenler de hastalık sürecinin getirdiği sonuçlardır. Birçok ülkede temel ve diğer eğitim düzeylerinde yüz yüze eğitime son verildiği gözlemlenmiştir. Bu durum, çocukların eğitimi açısından ebeveynlerin sorumluluklarını artırmıştır. Bir alternatif olarak uzaktan eğitim, yüz yüze eğitimin öneminin anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca, çocukların eğitiminde uzaktan eğitim metodunun sınırlı bir katkı sağladığı ifade edilmektedir (Burgess ve Sievertsen, 2020).

Pandemi dönemlerinde yaşanan durumlardan birisi de, ebeveyn ve çocukların uzun süreli bir arada bulunma hali insanın düşünme kapasitesini etkilemekte, çocuklara karşı ebeveyn stresini ortaya çıkarabilmektedir. Diğer taraftan, yalnız kalma hali de kaygı bozukluklarına yol açmaktadır. Cao ve diğerleri tarafından tıp fakültesi öğrencileri üzerinde Covid-19 pandemisi döneminde yapılan çalışmada, ailesiyle birlikte yaşayan öğrencilerdeki kaygı bozukluğunun yalnız yaşayanlara göre daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır (2020:4). Aile desteği yoksunluğu ve yalnız yaşama sorunlara yol açarken salgın döneminde birlikte geçirilen zaman artması ve diğer etkenlerden kaynaklı olarak aile birliklerinin bozulması açısından mevcut durum incelendiğinde, salgın döneminde boşanmaların arttığını gösterecek kanıtlar bulunmamaktadır. Ayrıca, boşanmaların büyük ölçüde ekonomik sebepler ve şiddetten kaynaklandığı bilinen bir olgudur. Bununla birlikte belirli ülke örneklerine yer verecek olursak: Türkiye’de 2019 yılında toplam boşanma sayısı 156.587, 2020 yılında 136.570 iken 2021 yılında 174.085 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2022). Salgın döneminde yargı işlemlerinin de büyük ölçüde askıya alınması nedeniyle 2020 ve 2021 yılları arasındaki farkın böylelikle oluştuğu ifade edilebilir. Japonya örneğinde ise 2017 ve 2021 yılları arasında boşanma oranlarında anlamlı bir artış yaşanmadığı belirtilmektedir (Ghaznavi, vd., 2021:8) Danimarka’da 2016 ve 2020 yılları arasında boşanmalarında bir artış olmadığı ve 2020 yılındaki artışın ise salgın nedeniyle yaşanan idari gecikmelerden kaynaklandığı belirtilmektedir (Fallesen, 2021) Güney Kore’de salgın döneminde boşanma oranlarının azaldığı belirtilmektedir (Kim ve Kim, 2021). Endonezya’da Müslüman toplum üzerine yapılan çalışmada ise salgın döneminde boşanmalarda belirgin bir artış yaşanmadığı ve mevcut boşanmaların da ekonomik nedenlerden ve şiddetten kaynaklandığı belirtilmiştir (Rais, 2021) Amerika Birleşik Devletleri’ndeki beş eyalette salgın döneminde boşanma oranlarında azalma olduğu saptanmıştır (Manning ve Payne, 2021). Toplumun önemli travma ve krizlerden sonra boşanma oranlarında düşüş beklenmektedir. Öte yandan, Covid-19 salgını döneminde boşanmalarda meydana gelen önemli olmayan artışların ise büyük ölçüde salgının ürettiği ekonomik koşullardan kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Solunum yolu hastalıkları olarak SARS salgını ile ilgili olarak Reynolds ve diğerlerinin yaptığı çalışmada, katılımcıların %65’i sosyal izolasyon önlemlerine uymada zorluk yaşadığı

ifade edilmektedir. Katılımcılarda izolasyonun psikolojik etkileri arasında ise %62'si sıkıldığını, %58,5'i hayal kırıklığı yaşadığını, izole edilmişlik duygusunu yaşayanların %60,6 olduğu gibi bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmaya katılanların bir kısmının ise karantina sonrası başkaları enfekte etme veya başkalarının enfekte edilme korkusuyla uzaklaşma davranışı sergilediği sonucuna ulaştıklarını ifade etmişlerdir (Reynolds, vd. 2008:1001).

Pandemi dönemlerinde insanlar birçok açıdan kaygı ve stres durumları yaşarlar ve bu durumların başında aile ilgili endişeler gelmektedir. Jacobs ve diğerlerinin yaptığı çalışmada özellikle kişisel sağlık durumu iyi olmayan bireylerin kişisel sağlık durumu daha iyi olan bireylere oranla ailelerin sağlık durumuna ilişkin daha çok kaygılandığı ve sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan kişilerin pandemiye ilişkin kaygıların yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, gençlik yaş grubunda yer alan bireylerin pandemiden kaynaklı hastalıklara ve ölümlere karşı savunmasız olmasına rağmen, evde çocuklar veya yaşlı kimseler olduğunda kendisi ve ailesinin sağlığı için endişelerinin artmadığı bulgusuna ulaşılmıştır (Jacobs, vd. 2010:3).

Covid-19 pandemisi yaş, cinsiyet, eğitim, gelir ve yaşanan çevrenin insanların yaşamlarının niteliksel yönleri üzerinde etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bireysel faktörler, özellikle hastalıkla ilgili kaygı ve kişisel kimlik yaşam kalitesini etkilemektedir. Benzer bir şekilde, bireylerin, özellikle de ailelerinin ve toplumların grup temelli veya sosyal kimlikleri, yaşam kalitelerini etkilemektedir. Bu noktada Covid-19 pandemisinde yaşam kalitesi üzerinde grup kimliklerinin (aile, dini grup ve ulus) etkisi olduğu görülmektedir (Kharshiing, vd. 2021:71).

Öte yandan pandemi nedeniyle aile üyelerinin birlikte daha fazla zaman geçirmeleri sonucu aile içi dayanışma davranışlarında artış olduğu da belirtilmektedir (Çelik ve Çak, 2021).

3. Stres / Kaygı Düzeyine Etkileri

Geçmişten günümüzde dünya üzerinde var olmaya devam eden çok sayıda enfeksiyon hastalıkları mevcuttur. Bunlar toplumun tüm katmanlarını etkilememekte ve coğrafi açıdan sınırlı bir yayılım göstermektedirler. Ayrıca, klinik verilere göre resmi tedavi planları da bulunmaktadır. Toplumsal sistemi tehdit eden ve idari ve mali açıdan hükümetlere yük olamaya başlayan hastalıklar ise aynı zamanda bir güvenlik sorunsalı olarak değerlendirilmeye başlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü rutin bir şekilde hasta ve ölüm sayılarını ilan etmeye devam etmektedir. Ancak salgınların toplumlarda çıkışına kaynaklık ettiği risk algısı ve korku onu bir güvenlik sorunu olarak değerlendirmeye yol açmaktadır (Enemark, 2009:197). Küresel salgın hastalıklar güvenlik sorunsalı olarak algılanmasının yanında, makroekonomik yapının ve sağlık sisteminin adeta sınama testine tabi tutulmasına ve sorunlarla başa çıkma kabiliyetinin test edilmesine yol açmaktadır. Bu çerçevede Covid-19

Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

pandemisi yayılım hızı, sebep olduğu ölümler, ekonomik ve sosyal sistemdeki tahribatlarından ötürü pandemik felaket özelliği taşımaktadır.

Bununla birlikte, sadece salgınla ilgili olmamakla beraber bilimsel risk değerlendirmeleri her zaman bir belirsizlik ölçüsü taşır. Ancak objektif veriler koruyucu önlem esas alınarak devlet orijinli eylem veya bireysel davranışı zorunlu kılar (Abraham, 2011). Öte yandan, alınacak önlem ve bireysel davranışların salgınla ilişkilendirilerek sürdürülmesinde sorunlar olduğu düşünülmektedir. Nitekim Kasapoğlu ve Akbal'ın çalışmasında Covid-19'un ortaya çıkışı sonrası salgının bulaşma yolları, yayılma oranı, tedavi sonuçları ve yaşanan ölümler gibi salgınla ilgili belirsizlikler insanların kontrolü sürdürmede zorluk yaşamasına yol açtığını vurgulanmaktadır (Kasapoğlu ve Akbal, 2020:205).

Azimi ve diğerleri tarafından İran'da katılımcılarının sağlık çalışanları, hastalar ve tıp fakültesi öğrencileri ve diğer kişilerin oluşan bir çalışmada, erkeklerin anksiyete düzeyinin kadınlardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Depresyon düzeyleri açısından ise bekârların depresyon düzeyi evli kişilerden daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca kadınların depresyon düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Kısacası Covid-19 pandemisi sonucu vakaların toplumda yaygınlığına bağlı olarak toplumsal ve bireysel düzeyde psikolojik travmalar oluşabilmektedir (Azimi, vd. 2020:4). Bu durum hiç kuşkusuz sağlığın sosyal belirleyicilerinden biri olan cinsiyet ve medeni durum faktörünün etkili olduğunu göstermektedir (Tekingündüz, vd. 2016:35). Yalnızlık duygusu insanlarda çeşitli duygudurum sorunlarına yol açabilmektedir (Karaoğlu, Coşkun, ve Budakoğlu, 2007). Cowling ve diğerlerinin yaptığı çalışmada hijyenle ilgili davranışların aksine sosyal mesafe uygulaması ile yüksek düzeydeki anksiyete arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Keza bireysel olarak zayıf sağlık durumu, enfeksiyona ilişkin yüksek risk algısı ve hastalanma korkusu da sosyal mesafeyi koruma davranışı ile ilişkili bulunmuştur (2010:875).

Pandemi süreçlerinde bireylerin kaygı düzeylerinin yüksek olabileceği ve bu durumun hastalıktan doğrudan etkilenme şartına bağlı olmadığı ifade edilmektedir (Bekaroğlu ve Yılmaz, 2020). Nitekim Wang ve diğerlerinin Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1120 kişinin katılımcı üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, salgından orta ve şiddetli düzeyde psikolojik olarak etkilendiğini ifade edenlerin oranının %54 olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre katılımcıların %84,7'sinin 24 saat evde kaldığı ve bunlardan %60,8'inin kendisinde herhangi bir semptom görülmediği ve %68,3'ünün kişisel sağlık açısından iyi durumda olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, katılımcıların büyük çoğunluğu kendi ailesi hakkında endişe taşıdığını belirtmiştir (Wang, vd. 2020:21). Konu ile ilgili yapılan araştırmalar, pandeminin ve izolasyon, sokağa çıkma kısıtlaması gibi önlemlerin uygulanmasının toplumun psikolojik durumu ve yaşam kalitesi üzerinde büyük etkisi olduğunu doğrulamaktadır (Solomou ve Constantinidou, 2020). Kısacası Covid-19 pandemisi insanların

günlük yaşamlarını derinden değiştirmiş ve birçok toplumsal zorluk ortaya çıkarmıştır (Pietromonaco ve Overall, 2021).

4. Teknoloji Kullanımına Etkileri

Doğal felaketler veya salgınlar normal zamanlarda düşünülmecek şeylerin zorunlu olarak gerçekleşmesine neden olmaktadır. Teknoloji bağımlılığı, oyun ve internet bağlamında yaygınken akıllı telefonların gelişimiyle birlikte daha kompleks bir görünüm kazanmış ve bu bağımlılık toplumda artış göstermektedir (Akkaş, 2019:20). Covid-19 pandemisi de teknolojiye olan bağımlılığı daha da artırmıştır. Pandemi dönemlerinde okulların kapanması olası iken normal zamanlarda bunu düşünmek pek olası değildir. Pandemi sürecinde okulların uzaktan eğitim teknolojisi ile eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmeleri yoğun teknoloji kullanımı beraberinde getirmiştir. Teknoloji kullanımının sonuçları arasında bağımlılık gibi olumsuz durumlar söz konusu olsa da savaş sonrası askerlerin yaşadığı veya trafik kazası sonrası bazı kimselerin yaşadığı post travmatik stres bozukluğunun rehabilitasyonunda kullanılan sanal gerçeklik oyunları gibi çalışmalar teknoloji bağımlılığına bakış açısını değiştirebilmektedir (Wood, vd. 2010:9; Wiederhold ve Wiederhold: 2010). Bu nedenle olağanüstü haller için teknoloji kullanımı sonuçları için yeni bakış açıları geliştirilmelidir.

Bu çerçevede belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, teknoloji kullanımı zorunluluğu eğitim ve sağlık gibi kamusal hizmet alanlarında bir takım eşitsizlikleri daha görünür kıldığıdır. "Dijital bölünme"nin etkilerini derinleştiren olgular ortaya çıkmıştır. Yerel ve küresel ölçekte uzaktan eğitim almak zorunda olduğu halde erişim olanaklarına sahip olmayan bireylerin varlığı (Azubuike, vd. 20217); Covid-19 nedeniyle hastanelere gidemediği halde online hizmet alma imkanına sahip olamayan bireylerin varlığı (Watts, 2020: e395-e396) gibi durumlar dijital bölünmenin sonuçları olarak görülebilir.

King ve diğerlerine göre Covid-19 pandemisi gündelik normal aktiviteleri küresel ölçekte önemli ölçüde bozmuştur. Bu süreçte evde kalma zorunlulukları ve karantinalar, özellikle internet üzerinden çevrimiçi oyunlar ve dijital eğlence tüketimini artırmıştır. Bu durumun izolasyonun psikolojik etkileriyle baş etme metodu olarak faydalı olabileceği, ancak izolasyon sonrası yeni sorunları üretebileceğini öne sürülmektedir (King, vd. 2020:184-185).

Sosyal izolasyon, bireylerde farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Gerek kişilerin kendi kendine aldığı bir karar olsun gerekse yasal zorunluluk gereği olsun, cinsiyet fark etmeksizin yaşlı insanların zihinsel ve fiziksel sağlığı üzerinde olumsuz etkiye sahiptir (Singh ve Misra, 2009:6). Bu nedenle akıllı telefon uygulamaları insanların sevdikleriyle sağlıklarını tehlikeye atmadan güven içerisinde ve iletişimde kalmasını sağladığı gibi izolasyonun psikolojik etkilerini de azaltmaktadır (Banskota, vd. 2020:522).

Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

Bireyler günümüzde bilgi kaynağı olarak sosyal medya ve televizyondan sıklıkla yararlanmaktadırlar. İtalya'da pandemiye karşı alınan önlemleri kontrol edilemez noktaya taşıyan olaylardan birisi de CNN International kanalında Lombardiya bölgesinin karantinaya alınacağı söylentisinin yayınlanması olmuştur. Haber sonrası insanlar anılan bölgeden ayrılmaya başlamış ve bulaşı engellemek isteyen hükümetin önlemi boşa çıkarıldığı gibi insanların toplu taşıma araçlarını kullanmaya çalışması neticesinde bulaşma artmıştır. Benzer şekilde, YouTube ve Twitter gibi sosyal medya uygulamaları da insanların tercihlerini dikkate alan algoritmalar ile filtresiz haber ve videoları kullanıcılara sunarak yanlış bilgi veya söylentilerin yayılmasına yol açmaktadırlar. Misenformasyon kavramına karşılık gelen bu durum, pandemi dönemiyle ilişkilendirilerek "infodemik" kavramıyla anılmaya başlanmıştır (Cinelli, vd. 2020:1).

Huynh tarafından Vietnam'da yapılan çalışmada, fazla miktarda bilgi ve kitle iletişim araçlarında Covid-19 pandemisinin çok fazla yer işgal etmesi, toplumda yersiz korku ve mevcut riski algılamada aşırı karamsar duyguya kapılmaya yol açabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, Vietnam'da Covid-19 pandemisi döneminde bireylerin risk algısının yüksek düzeyde oluşunda coğrafi durum (Çin ile sınır komşusu olma) ve sosyal medya kullanımı şeklinde iki faktörün belirleyici olduğu ifade edilmiştir (Huynh, 2020:5).

Teknolojik aletlerin hayatımızın her alanında yer almaya başladığı gerçeği dikkate alındığında pandeminin teknoloji kullanımını katmerleştirdiği gerçeğiyle karşı karşıya kalınmıştır. Buna mukabil ülkelerde pandeminin etkisi azaldıkça teknoloji kullanımında salgın öncesi normal örüntülere dönülmesinin olası olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de yüzyüze eğitime geçilmesi gibi uygulamalar buna işaret etmektedir.

5. Toplumsal Hayata Etkileri

Salgının başladığı tarihten itibaren dünya genelinde yayılım gösterdiği ve etkilerinin ağır olduğunun anlaşılmasından sonra salgınla mücadelede hükümetlerin gerek sağlık sistemlerinin ve gerekse sosyal hizmet uygulamalarının adeta stres testine alındığı bir sürecin yaşandığı ifade edilebilir. Salgının etkilerinin ağır bir şekilde yaşandığı dönemde, ülkelerin gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin neredeyse tamamında sağlık hizmet sunumu ve bu hizmetlerin sunumunda kullanılacak malzemelerin tedarik sürecinde sorunlar yaşandığı gözlenmiştir.

Bununla birlikte pandemi döneminde toplumsal düzeyde öne çıkan bir takım hususlar olduğu ifade edilebilir. Birincisi hükümetlerin ve de hizmet sunan kurumların pandemiye hazır bulunmuşluk düzeyinin düşük olması, toplumda hastalık ile ilgili doğru olmayan bilgilerin ve de hastalığın tedavisine dair bilimsel olmayan inanışların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Sahoo, vd. 2020:5). İkincisi hastalığa dair komplo teorilerinin de ilgili dönemde yaygınlık kazandığı dikkat çekmektedir (Pummerer, vd. 2022:49). Üçüncüsü özellikle

dezavantajlı bireyler özelinde yardımlaşmaya dönük davranışların arttığı gözlenmiş olup araştırmalarda da benzer bulgular elde edilmiştir (Bilge, 2020:108-110; Timurtaş ve Gemlik:2021:13-14). Dördüncüsü hastalık bulaşını azaltmak için yürürlüğe konan kapanma uygulamaları işsizlik ve finansal kayıpları ortaya çıkartmış (Resta, vd. 2021:336) ve yoksulları ve gelir düzeyi düşük toplumsal kesimleri önemli ölçüde etkilediği gözlenmiştir. Beşincisi çeşitli etnik azınlıklar açısından sağlıktaki eşitsizlikleri artırmıştır (Kim, vd. 2020: 2241-2242). Altıncısı, gözlemlerimize göre eğitim sistemine olan etkileri (fırsat eşitliği, teknolojik olanaklardan yararlanma ve benzeri sebeplerle nedeniyle) mevcut dönemde ve toplumların geleceğinde izler bırakacak bir salgın niteliğindedir. Yedincisi ekonomik durgunluk nedeniyle işsiz birey sayısında artışa yol açmıştır (Kurtdaş, 2020:537). Bu çerçevede Türkiye’de şirketleri ve yatırımcıları etkileyen bir finans kurumu olan borsa da olumsuz etkilenmiştir (Kılıç, 2020:76). Ekonomik sektörlerin kendini toparlaması ve salgın öncesine dönmesi zaman alacaktır ancak toplumsal değişimlere en duyarlı yapılardan birinin ekonomi olduğu düşünüldüğünde, ülkelerin özgül durumları hariç tutulmak üzere, maliyetleri tabana yayarak durgun süreçten hızlıca çıkılabileceği öngörülmektedir.

Covid-19 pandemisi tüm dünyada sona erdikten sonra yeniden toplumsal ilişkilerin salgın öncesi örüntüleri yeniden üreteceği öngörülebilir (Taştan, vd. 2020:30). Bununla birlikte salgına karşı aşı geliştirilmiş olması da söz konusu süreci hızlandırıcı bir etki olacaktır. Bilindiği gibi salgının tek bir ülkede sonlandırılmış olması başlı başına yeterli olmamaktadır. Dünya ölçeğinde sona ermesi veya mutlak çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca hükümetlerin takip etmeyi tercih ettiği politikalar sosyal sorunların azaltılmasında etkili olabilecektir (Ataman, vd. 2020).

Sonuç

Covid- 19 pandemisi, toplumlar üzerindeki etkisi, coğrafi yayılımı, ekonomik hayata etkisi, insan sağlığı üzerine doğrudan ve dolaylı etkisi ve can kayıpları nedeniyle en ölümcül pandemiler listesinde yer almıştır. Dolayısıyla, ortaya çıkardığı değişim ve dönüşüm boyutları da o nispette önemli olmuştur (Ateş ve Kırılmaz 2021:31-35). Covid-19 pandemisinin bireysel ve sosyal etkilerinin ele alındığı bu çalışmada kişiler arası ilişkiler, aile hayatı, toplumsal ilişkiler ve teknoloji kullanımı boyutlarında birtakım sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Temaslı takibi, izolasyon ve sokağa çıkma kısıtlamaları başta olmak üzere alınan çeşitli önlemler, insanlardan uzaklaşma, etkileşimin azalması, gündelik faaliyetlerin farklılaşması gibi birtakım davranış değişikliklerine yol açmıştır. Diğer taraftan, bu süreçte aile içi sorumlulukların arttığı, yaşam kalitesinin olumsuz yönde etkilendiği, fiziksel ve psikolojik sorunların yaşandığı görülmüştür.

Covid-19 pandemisinin gerek birey gerekse toplum düzeyinde stres ve kaygıya neden olduğu kabul edilmektedir. Hastalık ve ölüm oranları, sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan engeller, sosyal mesafe, izolasyon ve infodemi insanların günlük yaşamlarını etkilemiş ve

Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

birtakım toplumsal problemlere neden olmuştur. Online eğitim ve online çalışma ile yoğun bir şekilde teknoloji kullanımı ise teknoloji bağımlılığına yol açtığı gibi, bu alanda dijital bölünmenin ortaya çıkardığı eşitsizlikleri derinleştirmiş, aynı zamanda fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıkları da tetiklemiştir.

Pandemi etkisinin görece azaldığı ülkelerde normale dönme eğilimi artmış ve ülkeler arası seyahatlerdeki kısıtlamalar da azalmıştır. Kuşkusuz bundaki en büyük etken aşılama faaliyetlerinin nerdeyse tüm ülkelerde devam etmesidir. Bu çerçevede, hastalıklarla mücadeledeki en güçlü silah ekonomik faktörler olup; teknolojik ve bilimsel gelişmelerle birlikte çağımızın en tehlikeli hastalığının toplumlardan eradike edilerek güvenli bir ortamın tesisi sağlanabilecektir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve sanayileşme düzeyi de salgının toplumları etkilemesinde ayrıca bir katalizör olmuştur. Adeta toplumun gelişmişlik düzeyi ve pandemiden etkilenmesi arasında adeta doğru orantılı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Böylelikle gelecek olası pandemik felaketlere gerek zihni ve gerekse organizasyon düzeyinde hazırlıklı olunmasına yönelik farkındalık artabilecektir.

Ülke yönetimlerince pandeminin etkilerinin azaltılması yönünde sadece retorik olarak değil aynı zamanda çeşitli sosyal politika ve sağlığın geliştirilmesi ve sağlık okuryazarlığının artırılması yönünde politikaları hayata geçirilmesini gerektirmektedir. B

Pandeminin etkileri konusunda ülkelerde tüm sosyal tabakalarını içerecek şekilde geniş ölçekli araştırmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle pandeminin sonuçları tüm boyutlarıyla ortaya konabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abraham, Thomas. 2011. "The Chronicle of a Disease Foretold: Pandemic H1N1 and The Construction of a Global Health Security Threat". *Political Studies*. 59(4), ss,797-812.
- Akkaş, İbrahim. (2019). *Teknoloji Bağımlılığı*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ataman, Kemal, Veysel Bozkurt, Erol Göka, Mustafa Necmi İlhan, Nuran Yıldırım, Esra Çiftçi ve Ufuk Liman, vd. 2020. "COVID-19 Küresel Salgınının Toplumsal Etkileri." *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 78/3: 235-248.
- Ateş, Hamza, Kırılmaz, Harun, "An Evaluation of The Performance of The Turkish Health System in The COVID-19 Pandemic". *Düzce Medical Journal*. ;23/1 (2021): 30-37.
- Azimi, Amir Vahedian, Malihe Sadat Moayed, Farshid Rahimibashar, Sajad Shojaei, Sara Ashtari and Mohamad Amin Pourhoseingholi. 2020. "Compare The Severity of Psychological Distress Among Four Groups of Iranian Society in Covid-19 Pandemic". *BMC Psychiatry*. 20/1:402.
- Azubuikwe, Obiageri Bridget, Oyindamola Adegboye and Habee Quadri. 2020. "Who Gets to Learn in a Pandemic? Exploring The Digital Divide in Remote Learning During The

- Covid-19 Pandemic in Nigeria". *International Journal of Educational Research Open*. 2/2:1-10.
- Banskota, S, Goldberg, M, Elizabeth, M. 2020. "15 Smartphone Apps For Older Adults to Use While in Isolation During The COVID-19 Pandemic". *Western Journal of Emergency Medicine*. 21/3:514-525.
- Barman, Abhijit, Rubi Das, Pijus Kanti De. 2021. "Impact of COVID-19 in Food Supply Chain: Disruptions and Recovery Strategy". *Current Research in Behavioral Sciences*, 2, 100017.
- Bekaroğlu, Ece, ve Tuğba Yılmaz. 2020. "COVID-19 ve Psikolojik Etkileri: Klinik Psikoloji Perspektifinden Bir Derleme". *Nesne*. 8/18: 573-584.
- Bilge, Mehmet. 2020. "Türkiye’de Covid-19 Pandemi Sürecinde Dezavantajlı Bireylere Yönelik Uygulamaların İncelenmesi: "Vefa Sosyal Destek Grubu" Örneği". *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (16), 101-114.
- Brewer, Noel T. Gretchen, B. Chapman. Frederick, X. Gibbons. Meg, Gerrard. Kevin, D. McCaul and Neil, D. Weinstein. 2007. "Meta-analysis of the Relationship Between Risk Perception and Health Behavior: The Example of Vaccination". *Health Psychology*. 26/2 :136-145.
- Burgess, Simon, Hans Henrik Sievertsen, 2020. "Schools, Skills, and Learning: The Impact of COVID-19 on Education". Available from: <https://voxeu.org/article/impact-covid-19-education>
- Carson, Jerome, Austin Gunda, Kemal Qasim, Rosie Allen, Melvin Bradley and Julie Prescott. 2021. "Losing a Loved One During the Covid-19 Pandemic: An On-Line Survey Looking at the Effects on Traumatic Stress, Coping and Post-Traumatic Growth". *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 0(0).
- Çatuk, Cüneyt, Kadir Aydın. 2021. "Covid-19 Dünya ve Türkiye Tedarik Zinciri Üzerine Etkileri". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (37), 427-449.
- Çelik, Şeymanur ve Çak, Edanur. 2020. "COVID-19 "Pandemi Sürecinin Aile Üzerine Etkisi". *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*. 6-11.
- Chowdhury, Piriyaabrata, Sanjoy Kumar Paul, Shahriar Kaiser, and Md. Abdul Moktadir, 2021. "COVID-19 Pandemic Related Supply Chain Studies: A Systematic Review". *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 148, 102271.
- Chuang, Ying-Chih, Ya-Li Huang, Kuo-Chien Tseng, Chia-Hsin Yen and Lin-hui Yang. 2020. "Social Capital and Health-Protective Behavior Intentions in an Influenza Pandemic". *PLoS One*. 10/4: e0122970.
- Cinelli, Matteo, Walter Quattrociochi, Alessandro Galeazzi, Carlo Michele Valensise, Emanuele Brugnoti, Ana Lucia Schmidt, Paola Zola, vd. 2020. "The COVID-19 Social Media Infodemic". April. Available from: <https://arxiv.org/abs/2003.05004>

Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

- Coşkun Taştan, Hasan Hüseyin Tekin, Esra Çetinöz ve Ahmet Demirden. 2020. "Kovid-19 Salgını ve Sonrası Psikolojik ve Sosyolojik Değerlendirmeler", *Polis Akademisi Yayınları*. 31.
- Cowling, Benjamin J., Diane M. W. Ng, Dennis K. M. Ip, Quiyan Liao, Wendy W. T. Lam, Joseph T. Wu, Joseph T. F. Lau, vd. 2010. "Community Psychological and Behavioral Responses Through The First Wave of The 2009 Influenza a (H1n1) Pandemic in Hong Kong". *The Journal of Infectious Diseases*. 202/6: 867-876.
- Diolaiuti, Francesca, Donatella Marazziti, Maria Francesca Beatino, Federico Mucci and Andrea Pozza. 2021. "Impact and Consequences of COVID-19 Pandemic on Complicated Grief and Persistent Complex Bereavement Disorder". *Psychiatry Research*, 300, 113916.
- Enemark, Christian. 2009. "Is Pandemic Flu a Security Threat?" *Survival Global Politics and Strategy*. 51(1). ss, 191-214.
- Fallesen, Peter. 2021. "Decline in Rate of Divorce and Separation Filings in Denmark in 2020 Compared With Previous Years". *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 7: 1-7.
- Fenichel, Eli P. Nicolai V. Kuminoff and Gerardo Chowell. 2013. "Skip The Trip: Air Travelers' Behavioral Responses to Pandemic Influenza". *PLoS One*. 8/3: e58249.
- Fung, Isaac Chun-Hai, Sandy Cairncross. "Effectiveness of Handwashing in Preventing SARS: a Review". *Tropical Medicine and International Health*. 11/11 (2006):1749-1758.
- Ghaznavi, Cyrus, Kawashima Takayuki, Yuta Tanoue, Daisuke Yoneoka, Koji Makiyama, Haruka Sakamoto, Peter Ueda, Akifumi Eguchi and Shuhei Nomura. 2022. "Changes in Marriage, Divorce and Births During The COVID-19 Pandemic in Japan. *BMJ Global Health*, 7(5), e007866.
- Glass, Robert J., Laura M. Glass, Walter E. Beyeler and H. Jason Min. 2006 "Targeted Social Distancing Designs for Pandemic Influenza". *Emerging Infectious Diseases*. 12/11: 1671-1681.
- Gostin, Lawrence, 2006. "Public Health Strategies for Pandemic Influenza: Ethics and The Law". *JAMA*. 295/14: 1700-1704.
- Hernández-Fernández, Carlos, Carman Meneses-Falcón. 2022. "I Can't Believe They are Dead. Death and Mourning in the Absence of Goodbyes During The COVID-19 Pandemic". *Health & Social Care in the Community*. 30:e1220-e1232.
- Huynh, Toan Luu Duc. 2020. "The COVID-19 Risk Perception: A Survey on Socioeconomics and Media Attention". *Economics Bulletin*. 40/1: 758-764.
- Ibuka, Yoko, Gretchen B Chapman, Lauren A Meyers, Meng Li and Alison P. Galvani. 2010. "The Dynamics of Risk Perceptions and Precautionary Behavior in Response to 2009 (H1n1) Pandemic Influenza". *BMC Infectious Diseases*. 10/296: 1-11.

- Jacobs, Jennifer, Melanie Taylor, Kingsley Agho, Garry Stevens, Margo Barr and Beverley Raphael. 2010. "Factors Associated With Increased Risk Perception of Pandemic Influenza in Australia". *Influenza Research and Treatment*. 947906: 1-7.
- Karaoğlu, Nazan, Özlem Coşkun, ve Işıl İrem Budakoğlu. 2017. "Meram Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Özanelayışlarına Karşın Yalnızlık, Umutsuzluk ve Anksiyete Düzeyleri". *Tıp Eğitimi Dünyası*, 16(48), 49-61.
- Kasapoğlu, Aytül, Alev Akbal. 2020. "Relational Sociological Analysis of Uncertainties: The Case of COVID-19 in Turkey". *Advances in Social Sciences Research Journal*. 7/4: 197-228.
- Keshky, Mogeda El SayedEl, Abeer Mohammad Alsabbanc and Sawzan Sadaqa Basyounic. 2021. "The Psychological and Social Impacts on Personal Stress for Residents Quarantined for Covid-19 in Saudi Arabia". *Archives of Psychiatric Nursing*. 35/3: 311-316.
- Kharshiing, Korsi Dorene, Drishti Kashyap, Kaveri Gupta, Masrat Khursheed, Mohammad Ghazi Shahnawaz, Neda Haseeb Khan, Ritika Uniyal, vd. 2021. "Quality of Life in The COVID-19 Pandemic in India: Exploring The Role of Individual and Group Variables". *Community Mental Health Journal*. 57: 70-78.
- Kılıç, Yunus. 2020. "Borsa İstanbul'da COVID-19 (koronavirüs) Etkisi". *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- Kim, Eun Ji, Lyndonna Marrast and Joseph Conigliaro. 2020. "COVID-19: Magnifying the Effect of Health Disparities". *J GEN INTERN MED*, 35: 2441-2442.
- Kim, Jinho, Taehoon Kim. (2021). "Family Formation and Dissolution During The COVID-19 Pandemic: Evidence From South Korea". *Global Economic Review*, 50(1), 1-19.
- King, Daniel L, Paul H. Delfabbro, Joel Billieux and Marc N. Potenza. 2020. "Problematic Online Gaming and The COVID-19 Pandemic". *Journal of Behavioral Addictions*. 9/2: 184-186.
- Kurtdaş, M. Çağlar. 2020. "Covid-19'un Toplumsal Etkileri Üzerine Bazı Değerlendirmeler." *Şehir ve Medeniyet Dergisi-Journal of City and Civilization*. 1308-8386.
- Liao, Qiuyan., Benjamin Cowling, Wing Tak Lam and Man Wai Ng. 2010. "Richard Fielding. Situational Awareness and Health Protective Responses to Pandemic Influenza a (H1n1) in Hong Kong: A Cross-Sectional Study". *PLoS One*. 5/10: e13350.
- Mahajan, Kanika, Shekhar Tomar. 2021. COVID-19 and Supply Chain Disruption: Evidence From Food Markets in India. *American Journal of Agricultural Economics*, 103(1), 35-52.
- Manning, Wendy D, Krista D. Kayne. 2021. "Marriage and Divorce Decline During The Covid-19 Pandemic: A Case Study of Five States". *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 7, 1-3.
- Meier, Matthias, Eugenio Pinto. 2020. "Covid-19 Supply Chain Disruptions". *Covid Economics*, 48, 139-170.

Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

- Mortazavi, Seyede Salihi, Nazanin Shahbazi, Mozghan Taban, Amirali Alimohammadi and Mohsen Shati. 2021. "Mourning During Corona: A Phenomenological Study of Grief Experience Among Close Relatives During COVID-19 Pandemics". *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 00302228211032736.
- Patrinley, James Randall, Sean T. Berkowitz, Danny Zakria, Douglas J. Totten, Mumin Kurtulus, and Brian C. Drolet. 2020. "Lessons From Operations Management to Combat The COVID-19 Pandemic". *Journal of Medical Systems*, 44(7), 1-2.
- Pietromonaco Paula R. and Nickola Overall. 2021. "Applying Relationship Science to Evaluate How The Covid-19 Pandemic May Impact Couples' Relationships". *American Psychologist*. 76/3: 438-450.
- Pummerer, Lotte, Robert Böhm, Lau Lilleholt, Kevin Winter, Ingo Zettler and Kai Sassenberg. 2022. "Conspiracy Theories and Their Societal Effects During The COVID-19 Pandemic". *Social Psychological and Personality Science*. 13/1: 49-59.
- Rais, Isnawati. 2021. "The Impact of COVID-19 Pandemic on Divorce Rates Among Indonesian Muslim Societies". *Indonesian Journal of Islam and Muslim Societies*, 11(2), 271-297.
- Raude, Jocelyn, Michel, Setbon. 2009. "Lay Perceptions of The Pandemic Influenza Threat". *European Journal of Epidemiology*. 24/7: 339-342.
- Resta, Elena, Silvana Mula, Conrad Baldner, Daniela Di Santo, Maximilian Agostini, Jocelyn J. Bélanger, Ben Gützkow, vd. 2022. "We are All in The Same Boat': How Societal Discontent Affects Intention to Help During The Covid-19 Pandemic". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 32/2: 332- 347.
- Reynolds, Diane, Garay JR, Deamond, SL, Moran, MK, Gold, W. and Styra, R. 2008. "Understanding, Compliance and Psychological Impact of The SARS Quarantine Experience". *Epidemiol Infect*. 136/7: 997-1007.
- Rizou, Myrto, Ioannis M. Galanakis, Turki M.S. Aldawoud, Charis M. Galanakis, 2020. "Safety of Foods, Food Supply Chain and Environment Within The COVID-19 Pandemic". *Trends in Food Science & Technology*, 102, 293-299.
- Rubin, G. James, Richard Amlot, Lisa Page and Simon Wessely. 2009. "Public Perceptions, Anxiety, And Behavior Change in Relation to The Swine Flu Outbreak: Cross Sectional Telephone Survey". *British Medical Journal*. 339/b2651: 1-8.
- Sahoo Swapnajeet, Susanta Kumar Padhy, Jigyansa Ipsita, Aseem Mehra and Sandeep Grover. 2020. "Demystifying The Myths About Covid-19 Infection and Its Societal Importance". *Asian Journal of Psychiatr*. 54: 102244.
- Sarah, R. Christensen, Emily B. Pilling, J. B. Eyring, Grace Dickerson, Chantel D. Sloan and Brianna M. Magnusson. 2020. "Political and Personal Reactions to Covid-19 During Initial Weeks of Social Distancing in The United States". *PLoS ONE*. 15/9: e0239693.
- Savaş, Esra. 2020. "Covid-19 Sürecinde Yas". *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 82-89.

- Selman, Lucy E., Chamberlain, Charlotte, Ryann Sowden, Davina Chao, Daniel Selman, Mark Taubert and Philip Braude. 2021. "Sadness, Despair and Anger When a Patient Dies Alone From Covid-19: A Thematic Content Analysis of Twitter Data From Bereaved Family Members and Friends". *Palliative Medicine*, 35(7), 1267-1276.
- Senir, Gül. 2021. "Covid-19 Salgınında İnsani Yardım Lojistiğinin ve Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemi". *Fiscaoeconomia*, 5(1), 296-308.
- Singh, Archana, Nishi Misra. 2009. "Loneliness, Depression and Sociability in Old Age". *Industrial Psychiatry Journal*, 18/1 (2009):51-55.
- Solomou, Loulia and Fofi Constantinidou. 2020. "Prevalence and Predictors of Anxiety and Depression Symptoms During The Covid-19 Pandemic and Compliance With Precautionary Measures: Age and Sex Matter". *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 17/14: 4924.
- Sood, Sadhika. 2020. "Psychological Effects of The coronavirus Disease-2019" *Pandemic Perspective*. 7: 23-26.
- Taşkın, Bihter Karagöz. 2020. "Tedarik Zinciri Risk ve Belirsizlikleri: Koronavirüs Pandemisi ve Ortamında İlaç Sektöründe Risk Yönetimi ve Halkla İlişkiler". *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 8(17), 107-130.
- Tekingündüz, Sabahattin, Aysu, Kurtuldu, ve Türkkkan, Işık Erer. 2016. "Sağlık Hizmetlerinde Eşitsizlik ve Etik". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 32-43.
- Timurtas, Meral, Nilay Gemlik. 2021. "COVID-19 Teşhisi Almış ve Almamış Bireylerin Özgeçelik Tutumları Üzerine Nitel Bir Araştırma". *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-17.
- Toygar, Arda, Senem Nart. 2021. "COVID-19 Döneminde Küresel Tedarik Zincirinin Değişen Yapısı. Ulusaldan Küresele Kamusal Mal Olarak Sağlık". Sevda Akar (ed). *Ulusaldan Küresele Kamusal Mal Olarak Sağlık*. Çanakkale: Holistence Publications. ss.63-89.
- Türkiye İstatistik Kurumu. 2022. "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2021" Erişim 27 Kasım 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568>
- Üstündağ, Asuman, Mustafa Cahit Ungan. "Covid-19 Sürecinde Tedarik Zinciri Risk Yönetimi". Mahmut Akbolat-Özgün Ünal (ed). *COVID-19 Pandemisinde İşletme Yönetiminin Dönüşümü*, Ankara: Gazi Kitabevi. ss.107-127.
- Veselovská, Lenka. 2020. "Supply Chain Disruptions in The Context of Early Stages of The Global COVID-19 Outbreak". *Problems and Perspectives in Management*, 18(2), 490-500.
- Wang, Cuiyan, Riyu Pan, Xiaoyang Wan, Yilin Tan, Linkang X, Cyrus S. Ho and Roger C. Ho. 2020. "Immediate Psychological Responses and Associated Factors During The Initial Stage of The 2019 Coronavirus Disease (Covid-19) Epidemic Among The General

Covid-19 Pandemisinin Bireysel ve Sosyal Etkileri

- Population in China". *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 17/5; 1729.
- Watts, Geoff. 2020. "Covid-19 and The Digital Divide in The UK". *Lancet*. 2/8: 395-396.
- Wenjun, Cao, Ziwei Fanga, Guoqiang Hou, Mei Han, Xinrong Xu, Jiaxin Dong and Jianzhong Zheng. "The Psychological Impact of The Covid-19 Epidemic on College Students in China". *Psychiatry Research*. 287: 112934.
- Wiederhold, Brenda K. and Mark D. Wiederhold, 2010. "Virtual Reality Treatment of Posttraumatic Stress Disorder Due to Motor Vehicle Accident". *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 13/1: 21-27.
- Wood, Dennis Patrick, Brenda K. Wiederhold and James Spira. 2010. "Lessons Learned From 350 Virtual-Reality Sessions With Warriors Diagnosed With Combat-Related Posttraumatic Stress Disorder". *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 13/1: 3-11.
- World Health Organization. 2022. "WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard", Son güncelleme 11 Ekim 2022 <https://covid19.who.int/>

